

ƏHMƏD AĞAOĞLUNUN DÜŞÜNCƏ DÜNYASI

Əhməd Ağaoğlu, Azərbaycanın yetişdirdiyi tarixi şəxsiyyətlərimizdir. Onun özünə məxsus fikir dünyası vardır. Bu məqalədə onun öz əsərlərindən, yazılarından örnəklər verərək fikir dünyasını şərh etməyə çalışacağıq. Məqsədimiz bu ziyalı şəxsiyyətimizin fikirlərinin tariximizə, mədəniyyətimizə hansı səviyyələrdə uyub-uyuması məsələsini özümüzdə görə aydınlaşdırmaqdır. Nə onu doqmaladığımız nə də tənqid etmək kimi bir düşüncəmiz esla yoxdur. Onun irəli sürdüyü fikirlərə həm öz yazıları həm də tariximizdən və ədəbiyyatımızdan örnəklər verərək yeni nəsillərə müəyyən detalları göstərmək arzusundayam.

Osmanlı dövlətinin tənəzzülü və Cümhuriyyətə keçid dövründə Türkiyədəki ziyalıların xüsusilə qərb ilə əlaqələri olmuşdur. Əhməd Ağaoğlu da həm Osmanlı həm də Türkiyə Cümhuriyyətinin elitası arasında özünə məxsus yer tutmuş, fikirləri və çalışmaları ilə o dövrün olaylarına öz möhürünü basmış bir şəxsiyyətimizdir. Öncəliklə Osmanlı dövlətini tənəzzülə aparan səbəblərin bir neçə başlıq altında dilə gətirilməsi Osmanlı ziyalıların, o cümlədən Ağaoğlunun düşüncələrinin daha yaxşı başa düşülməsində önəmli rol oynayacaqdır düşüncəsindəyəm.

1. Osmanlı dövləti üç qitəyə hərbi gücü sayəsində hökm etmiş, 376 il dünyanın yeg'nə aparıcı qüvvəsi olmuşdur. Ancaq bu hərbi güc zəiflədiyində ələ keçirdiyi torpaqları hakimiyyətində saxlaya bilməmişdir.

2. Əlində tutduğu torpaqların böyüklüyü dövlət xadimlərini "ədəmi mərkəziyyət" deyilən bölgədən idarə etmə prinsipinə yönəlməsinə səbəb olmuş və dövlətin mərkəzi avtoritetinin zəiflədiyi zamanlarda bölgələri idarə edənlər öz mənafeələrini güdərək suistifadəyə yönəlmiş, bunlar da özəlliklə qeyri Türk ünsürlərin üsyanına səbəb olmuş və bu üsyanlar da dövlətin taqətini kəşmişdir.

Bu mövzuda Ağaoğlu da çox doğru olaraq bu ibrətamiz fikirlərini bildirmişdir:

"Osmanlı Dövləti'nin bünyəsi bir birlik halində iken, yazık ki, zaman aşımı ilə və sırf devlet adamlarının ihmalleri ve devletin mahiyetini anlamaları yüzünden bu birliğin yerini bir topluluk, bir milletler devleti zihniyeti aldı" (Ağaoğlu 2013:105).

"Osmanlı Dövləti'ndə mərkəzə yönələn unsur Türk'tü. Mərkəzdən uzaklaşan unsurlar da digərləriydi. Şu halda, Osmanlı böyükləri bu gərçəği diqqətə alaraq ona görə hərəkət etməliydilər. Fakat Osmanlı devlet adamları, Fatih'tən sonra, bu prinsibin tamamıyla aksinə hərəkət etmiş bulundular." (Ağaoğlu 2013:106).

"Üç yüz yıldan bəri işbaşına keçmiş olan devlet adamlarının sicilləri incələnsə, aralarında yüzde yirmisinin bilə Türk olmadığı anlaşılır. Bunlar hiçbir zaman, kanı ilə, kalbi ilə Türk'ə bağlı olmamış, Türk'ü anlamamış, Türk'ün səvinçlərinə katılmamış, fəlakətli zamanlarda Türk'ü tərək edip gitmişləridir" (Ağaoğlu 2013:108-109).

Bu sözlər qarşısında ancaq hörmətlə baş əyilər və Ağaoğlu alqışlanar.

3. Osmanlı dövləti ən başdan etibarən hakimiyyətindəki qeyri Türk xalqlara, xüsusilə də xristiyanlara geniş hü-

quqlar tanımışdır. Məsələn 1572-ci ildə Fransada Katolik məzhəbinə mənsub insanların Sain-Barthelémy qırğınında provaslavlara yaşamaq hüququ tanıdığı bir vaxtda Osmanlı dövlətinin sədrəzəmi əslən Bosnanın Sokolovici kəndində dünyaya gəlmiş, Ortodoks xristiyan ailəsindən gəlmə və əsil adı Bayo olan Sokollu Məhməd Paşa idi. Dövlətin zəiflədiyi dövənlərdə bu cür qeyri Türk dövlət xadimləri Osmanlıya zərbə üstünə zərbə endirmiş və onun tənəzzülünü hazırlamışdır (Armaoğlu 2016:34).

4. Orta Çağdan etibarən Avropa ölkələri arasındakı münasibətlər əslində xristiyanlar arası münasibətlərdən ibarətdi. Osmanlının xristiyan xalqları hakimiyyəti altında saxlaması Avropalıları

dəhşətli dərəcədə qəzəbləndirmiş, onlar bu qəzəblərini cilovlayaraq daimi inkişaf prosesinə daxil olmuş və fürsəti gözəyərək vaxtı çatdığında da xristiyan dininə mənsub xalqları milli müstəqillik mübarizəsinə yönəldərək Osmanlıya zərbə üstünə zərbə endirmiş, dəhşətli qırğınlar törədirərək Türkləri Avropadan çıxarmışlardır.

5. Osmanlı dövlət xadimləri qərbdə XVI-cı əsrdə başlayan renessans və reform hərəketlərinin səbəb olduğu aydınlanma çağının nə olduğunu başa düşməmiş, XVIII əsrin başından etibarən Avropanın elmi və texnoloji yöndə yeritdiyi inkişaf prosesinə və sənaye inqilabına layiqinca fikir verməmiş, XIX əsr gəldikdə də dağılıma dövrünə daxil olmuşdur. Əlbətdə Osmanlı dövlətinin dağılması bir növ İslam mədəniyyətinin də diz çökməsi anlamındadır.

Osmanlının son dövründə 1839-cu ildə elan edilən Tənzimat Fərmanı ilə Osmanlıçılıq, İslamçılıq, Türkçülük, Qərbçilik və Sosializm cərəyanları yaranmış, ancaq xüsusilə Qərbçiliyə önəm verilə də bu fikir yalnızca geyim-kecimdə və Avropasayağı davranışlarda öz əksini tapmışdır.

Əhməd Ağaoğlunun fikir dünyasını şərh edərkən sadalanan bu faktları nəzərdən yayındırmamaq vacib bir məsələdir.

1869-cu ildə Şuşada dünyaya gələn Ağaoğlu ilk təlim-tərbiyəsini bu şəhərdə almış və ilkin düşüncələri erməni şagirdlərinin içində onlarla mübarizə əsasında formalaşmışdır. Peterburgda instituta qəbul edilmədiyinə görə 1888-ci ildə Parisə gedərək 1894-cü ilə kimi burada təhsil almışdır.

İslam dünyasının siyasi vəhdət yaratmaq məsələsini ön plana alaraq onların fikri vəhdətdə birləşməsini ikinci plana alan Şeyx Camaləddin Əfqani (Ahmady 2012:16) ilə yaxın dost olmuş, həm onun həm də müəllimi Ernst Renanın fikirlərini əxz etmişdir.

(ardı növbəti sayımızda)